

Dini Değerler Ekseninde Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Toplumsal Birlik Arayışı

L.N. Tolstoy's Search for Social Unity on the Axis of Religious Values

ÖZET

Mevcut çalışma L.N. Tolstoy (1828-1910)'un düşünce dünyasında dönüşümler yaşadığı bir süreçte manevi arayışlarını ve çözüm önerilerini incelemektedir. Yazarın dünya görüşü felsefi, dini ve toplumsal barış üçgeninde şekillenmiştir. Çalışmada Tolstoy'a ait Dönüm Noktası Yılları birinci plana koyularak farklı zamanlarda ve farklı sebeplerle yazdığı yazılar, tuttuğu günlükler incelenerek dünya görüşü ve gelecek beklentileri üzerine- çözüm önerileri ortaya konmuştur. Tolstoy, dünyadaki büyük dinleri, bu dinlerin en önemli akımlarını inceledikten sonra bütün dinlerin temelde aynı değerleri yaymak istediklerin kanaatine varmıştır. Dinler arasındaki farkın detaylardan ve merasimlerden kaynaklandığı çıkarımını yapmıştır. Yeryüzünde yaşayan herkes için dini değerler dairesi içerisinde birlik, beraberlik ve dostça yaşamın altı çizmiştir. İnsanlığın kardeşlik yönünde ilerlediğini vurgulayarak geri döndürülemez bir süreç içerisine girdiğini yazmıştır. Bu görevin yeni nesillere aktarılması gerektiğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Felsefe, Teoloji, Dini Değerler, Birliğe Davet, Toplumsal Barış.

ABSTRACT

The current study examines the spiritual quest and proposed solutions of L.N. Tolstoy (1828-1910) during a period of transformations in his intellectual world. The author's worldview is shaped within the philosophical, religious, and social peace triangle. In this study, Tolstoy's "Turning Point Years" are brought to the forefront, and his writings and diaries written at different times and for different reasons are examined to present his worldview, future expectations, and proposed solutions. After examining the major religions and their significant movements, Tolstoy has come to the conclusion that all religions essentially seek to spread the same values. He deduced that the differences between religions arise from details and rituals. He emphasized unity, togetherness, and living in harmony within the circle of religious values for everyone on Earth. He wrote about humanity's irreversible process towards brotherhood, emphasizing the need for this mission to be passed on to future generations.

Keywords: Literature, Philosophy, Theology, Religious values, Invitation to Union, Social Peace.

GİRİŞ

Rus edebiyatı, bünyesindeki önceki birikimleriyle 19. yüzyılda yeni bir evreyi yakalamıştır. Birbirinden farklı batıcılar, aristokratlar, entelektüeller, muhafazakârlar, radikaller, farklı siyasi görüş müntesipleri, düşünürler, fikir adamları ve bunların meydana getirdiği farklı sosyolojik çevreler ortaya çıkmıştır. Rus toplumundaki sosyal ve kültürel zenginliğin etkisiyle benimsedikleri görüşler doğrultusunda edebiyat alanında sanatsal eserlerde verilmeye başlamıştır. Dünya edebiyatına öncülük eden Tolstoy, F.M.Dostoyevski, N.V.Gogol, A.P.Çehov vb. gibi renkli ve güçlü yazarlar da bu döneme denk gelmektedir.

Lev Tolstoy yaşadığı çağın problemlerini yazılarında gerçekçi bir dille ele almasıyla tanınmaktadır. Konularını yaşanmış olaylardan alarak insanların ve toplumun problemlerini zamanın şartlarını da göz önünde bulundurarak işlemiştir. Hacı Murat romanını yazarken 8 yıl üzerinde titizlikle çalıştığını tuttuğu günlüklerinden anlamaktayız. Aldığı notlarda, "Hacı Murat'ı düşünmekten asla vazgeçemiyorum" düşüncesi bu husustaki ısrarını göstermektedir (Unal, 2020: 145).

İnsanların inançları, kültürleri, gelenekleri, hayatları ve hayat tarzları üzerine uzun uzun araştırma yapan yazar, kendine göre analizler yapmakta ve çözüm önerileri de sunmaktadır. İtirafımlarım adlı kitabında konunun ehemmiyetini açık bir şekilde belirtmektedir:

"İçinde bulunduğum çevrenin yaşam tarzını kabul etmekte zorlanıyorum (kabul etmiyorum). Çünkü bunun gerçek bir yaşam olmadığını, sadece yaşama benzer bir şey olduğunu kabul ediyorum. Refah ve bolluk içinde yaşamın gerçek hayatı anlama konusunda bizi zorladığı ve yoksun bıraktığı kanaati oluştu. Yaşamın gayesini anlamak için istisnaların, yani asalakların yaşamını değil de, yaşamı anlamlı kılan sıradan emekçi (proleter) halkın yaşamını ve onun yaşama kattığı manayı anlamalıyım. Çevremdeki sıradan emekçi halk (fakir Rus halkı) gerçek Rus halkıydı. Ve ona ve onların yaşama kazandırdığı manaya yöneldim. Bundan sonraki görevim mümkün olduğunca bu manayı ifade etmek ve yerine getirmektir. Her insan Tanrı'nın yaratması ve izin vermesiyle bu dünyaya geldi. Tanrı, insanı

* Makalenin bir kısmı Japonya'nın Fukuoko şehrinde 4-7 Aralık 2011 tarihinde yapılan Plurality and Self-Identity of the Asian Community in History konulu konferansa bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Prof.Dr. Ufa Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Birsak Şubesi, Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Fakültesi, Filoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-6442-3921.

² Dr. Mısır, ORCID ID 0000-0002-0767-9832.

İldar Yunusov¹
Kerami Ünal²

How to Cite This Article

Yunusov, İ. & Ünal, K. (2023). "Dini Değerler Ekseninde Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Toplumsal Birlik Arayışı" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:113; pp:7465-7472. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.70279>

Arrival: 25 April 2023
Published: 31 July 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

öyle yarattı ki her insan kendi hayatını iyi etmek ve kötü etme iradesine sahiptir. İnsanın bu dünyadaki görevi kendi ruhunu (maneviyatını) kurtarmaktır. Ruhunu kurtarmak (maneviyatını) için Tanrıya göre (emirlerine itaat ederek) yaşamak gerekir. Tanrıya göre yaşamak demek eğlencelerden vazgeçmek, çalışmak, itaat etmek, sabırlı olmak ve iyilik yapmak gerekir... Beni etkileyen ve kalbime yakın düşünce buydu." (Tolstoy, 1928-1958: 47).

Tolstoy, 1851 yılında Rus ordusuna gönüllü bir subay olarak katıldı ve görev yeri olarak Kafkaslara gitmiştir. Burada yaşanan kanlı savaşlara şahitlik etmiştir. Geçmişte yaşanan savaşları ve dönemindeki savaşları analiz ederek 1877-1878 yıllarındaki savaşlarda Rusların Hıristiyanlık ruhundan ciddi sapmalar olduğu kanaatine varmıştır. Hatta buradaki bazı çelişkilerin de altını çizerek Rus halkının Hıristiyanlık dini uğruna kendi kardeşlerini öldürür hale geldiklerini, dini mabetlerde, Rus ordusu için dua ettiklerini, kilise görevlisi din adamlarının cinayeti normal bir iş gibi gördüklerini ifade etmektedir. "Ben de Hıristiyanlığa mensup insanlar tarafından yapılan her şeye dikkat ettim ve dehşete düştüm." (Tolstoy, 1928-1958: 56).

YÖNTEM

Çalışmanın metodolojik temelini, geleneksel yaklaşımlar ve yeni araştırma uygulamalarının (tarihsel, karşılaştırmalı, edebi, felsefi, dini) sentezi oluşturmaktadır. Rus yazarın insanlığın selameti ve huzuru için farklı zaman ve mekânlarda ele aldığı, fikir yürüttüğü ve düşüncesini açık açık ortaya koyduğu yazıları bütün halinde taranarak, parantez içerisinde verilen ilkeler (yazarın dini yaklaşım ve hedefine bağlı kalınarak) kullanılmıştır.

Tolstoy'un Büyük Dinlerle Olan Münasebeti

Hıristiyanlık Dinine Olan İlgisi

Yazar, bazı eserlerinde din, müntesipler ve dini temsilciler üzerine araştırmalarını yoğunlaştırmaktadır. "İnancım Neden İbarettir?" adlı yazdığı makalede kiliseye dair eleştirilerini artırmaktadır. Yazıda: "Beni en çok mahcup eden şey, bütün bu insanlar tarafından yapılan kötülüklerin, yani insanların hor görülmesi, bütün halkların ötekileştirilmesi, başka inanca mensup insanların yadırganması ve bu hor görülmelerden kaynaklı idamların, savaşların, bütün bunların kilise tarafından garip karşılanmamasıdır. (Hz.) İsa'nın, itaat etme, hor görmeme, affedici olma, fedakâr ve muhabbet fedaisi olma sıfatı kilise tarafından hep yeğlendi. Ne var ki gerçekte bu sığara yakışmayan fiiller kilise tarafından takdir topladı." (Tolstoy, 1928-1958: 308).

Lev Tolstoy, Hıristiyanlık dini ve mümessilleri arasında karşılaştırma yaparak şu soruyu kendisine sormaktadır: "Kötülüğe, şiddetle karşı koymama konusundaki fiiliyatın Dağdaki Hutbede (Hz. İsa'nın ilk önemli hutbesi) yazılanların, hayata geçirilmedikten sonra ne manası var?" Kutsal kitap İncil'den ve Hıristiyanlığın öğretilerinden parçalar alarak kötülüğe duyarsız kalma fiiliyatını sorgulamaktadır. Kimseyi Öldürme adlı makalede iddialarını şu şekilde güçlendirmektedir: Hıristiyanlıkta "...cinayetin yararlılığı, gerekliliği ve meşruiyeti kabul edilemez." (Tolstoy, 1928-1958: 49). Tolstoy'un tespitine göre, insanlar tarafından yapılan ve uygulanan kanunlar, ilahî kanunlara ters düşmektedir. İlahiyatçıların ve kilise temsilcilerinin bizzat kendileri temel Hıristiyanlık düşüncesine yakın olması, hayatlarında ve çevrelerinde dini emirleri uygulayan olması beklenirken aksine uzaklaşmışlardır. Ama buradan, dinin kötü olduğu manası anlaşılmalıdır. Bilakis, Hıristiyanlık dininin aslına dönmek zarurettir. Her ne kadar dinlerdeki rasyonel olmayan (akılla izah edilemeyen) bilginin varlığı yazarı üzse de, ancak ve tek başına bir dinin insan hayatına anlam katacağı, huzur getireceği ve insanlara anlamlı yaşama imkânı sunacağına altını çizmektedir.

Orta Çağın sonlarında yeni coğrafi keşiflerin olması ve elde edilen maddi kaynakların verimli kullanılması yaşam standartlarını yükseltmiş ve kiliseye karşı mesafe koyan hatta eleştiren yeni bir zümre ortaya çıkmıştır. Bilim, teknik ve teknolojinin ilerlemesiyle her şeyi madde baz alınarak tarif etme ve açıklama gayreti doğmuştur. Materyalist düşünce, 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde daha da şiddetlenmiştir. Bu gidişattan rahatsız olan Tolstoy maddecilere karşı çıkararak dini ve manevi değerleri savunmuştur. Yazar, her şeyi maddeyle ve tabiatla açıklamaya çalışan bilime ve bilim insanlarına karşı düşüncesini korkmadan açıkça ortaya koymaktadır. Din Nedir ve Onun Özü Neden İbarettir? adlı makalesinde, bilim insanlarının bilimin dinin yerini tutmasının mümkün olduğu iddiasına kapıldıklarını zannetmekle yanıldıklarına işaret etmektedir. Tolstoy'a göre, "Akli başında bir insan dinsiz yaşayamaz. Çünkü akli başında insana ne yapması gerektiği ve neyi önce neyi sonra yapması gerektiğini belirlemek için ihtiyaç duyduğu rehberi sadece din verir." (Tolstoy, 1928-1958: 159). Yazar, dini şu cümlelerle tanımlamaktadır: "...insanın, kendini bir parçası hissettiği ve hareketlerinde rehber edindiği bir bütünle ilişkisinin kurulması; işte bu, din olarak adlandırılmıştır ve adlandırılmaktadır." (Tolstoy, 1928-1958: 161). Aynı tanımı Her Gün İçin kitabında tekrar etmektedir (Tolstoy, 1928-1958: 3). Okuma Çemberi 'n de bir öncekini tamamlayıcı bir tanımlama daha yapmaktadır: "Din, herkesçe anlaşılır bir felsefedir." (Tolstoy, 1928-1958: 102).

Tolstoy, Halk Hikâyeleri adlı eserinde din olarak Hıristiyanlığı tercih ettiğinin altını çizmektedir. İnançım Neden İbarettir? adlı makalesinde dini öğretilere bağlılığını ifade etmiş ve okurlarıyla şu cümleleri paylaşmıştır: "Şuna

inanıyorum ki, yeryüzü üzerindeki bütün insanların Mesih'in (Hz. İsa'nın) öğretisini yerine getirdiklerinde bu benim de refaha kavuşmam anlamına gelir." (Tolstoy, 1928-1958: 453). Tolstoy için Hıristiyanlığın ve Rus halkının kopmaz bir bağla birbirine bağlı olması tesadüf değildir. Yazar, Rus halkına karşı sevgisini sade, alçakgönüllü, sabırlı gibi sıfatlarla ifade etmiştir.

Tolstoy, köylü Rus halkının, sorgulanamaz kilise naslarından ziyade, gerçek Hıristiyanlık ruhuyla hareket ettiğini pek çok kez vurgulamıştır. Kimseyi Öldürme makalesinde düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir: "Diğeri ve en önemlisi de şu ki, Rus halkında en eski zamanlardan beri, Hıristiyanlık inancının sahtesi olan resmî inanç (kilise inancı) haricinde... bu resmî inancın yanında her zaman diğeri de, yani resmî olmayan (saf Hıristiyanlık dini), gerçek Hıristiyanlık inancı da yaşadı. Bu din, tuhaf bir yolla, ihtiyaçların kutsal hayatları, meczuplar, seyyahlar vasıtasıyla topluma girdi. Atasözleri, hikâyeler ve efsanelerle halk içinde iyice yerleşti ve halkı yönetti. Bu inancın özü, insanın Yaratıcı 'ya göre, ruhu için yaşaması gerektiği, bütün insanların kardeş olduğu, insanlar karşısında büyük olan şeyin Yaratıcı karşısında iğrenç bir şey olduğu, insanın dinî merasimleri yerine getirmekle değil, ancak merhamet ve sevgi işleriyle kurtulabildiğidir." (Tolstoy, 1928-1958: 47-48).

Hıristiyanlık Dışındaki Dinlere Olan İlgisi

Tolstoy'un hakikati bulma arzusu Hıristiyanlığın dışındaki dinleri de araştırmaya yönlendirmiştir. Yazar, dinî ve felsefî derlemeden ibaret olan İtirafımlar adlı kitap 'ta şu cümleleri yazmıştır: "Şimdi her dini kabul etmeye hazırım. Yeter ki benden aklın inkârını talep etmesin. Çünkü bu inkâr bir yalandır. Ben kitaplardan Budizm'i de Müslümanlığı da öğrendim ve en çok da, kitaplardan ve etrafımda yaşayan insanlardan Hıristiyanlığı öğrendim." (Tolstoy, 1928-1958: 27).

Bütün büyük dinleri ve yeni doğan dinî hareketleri dikkatle inceleyen yazar, bütün dinlerin sadece dış görünüşlerine göre birbirlerinden ayrıldığını, esasında, ana düşünceler açısından uyuştuklarına inanmaktadır. Tolstoy'a göre, bu uyuşma, hakiki dindir ve insanlığın %90'ı yüzyıllardır bu dine göre yaşamaktadır. "Bu hakiki dinin düşünceleri, insanlara tebliğ edildiğinde, onlar tarafından sanki uzun zamandan beri biliniyormuş ve öylece kabul edilmesi gerekiyormuş gibi algılanmaktadır. Bizim için bu hakiki din Hıristiyanlıktır. Bu din, dış görünüşü değil de düşünceleri bakımından Brahmanizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Yahudilik, Budizm ve hatta Müslümanlığın ana düşünceleriyle uyuşmaktadır. Brahmanizm, Konfüçyanizm vb. dinlere mensup olanlar için de aynı şey geçerlidir." (Tolstoy, 1928-1958: 190). Tolstoy, Din ve Dinin Özü Nedir? adlı çalışmada din kavramını geniş çaplı ele almıştır.

Daha sonra, yazar bir adım daha ileri giderek bu iddialarını somutlaştırmaktadır. "Her şeyin kaynağı yaratıcıdır. İnsanda bu ilahî kaynağın küçük bir parçası mevcuttur. İnsanın bu ilahî kaynağı hayat şekliyle küçültmesi ya da büyütmesi mümkündür. Kişi, kendisindeki ilahî kaynağı büyütme için sevmek ve kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, başkalarına da öyle davranmak zorundadır. İşte bütün bu düşünceler, Tolstoy'a göre, öyle ya da böyle, bütün dinlerde bulunmaktadır." Lev Tolstoy'un "Kaçınılmaz Devrim" adlı makalesinde Alman filozof İmmanuel Kant'ın şu sözlerini alıntılanması hususi bir anlam taşımaktadır: "Dinlerin farkı - ne garip bir ifade! Elbette dinde kullanılmayan tarihi olaylarda çeşitli inanışlar olabilir. Ve tarihte, dini kuvvetlendirmek, ilim ve vasıtalar alanıyla ilgili ve aynı şekilde çeşitli dini kitaplar (Zendavesta, Vedalar, Kur'an, vb.) çıkabilir. Ancak tüm zamanlar için geçerli olan tek bir din olabilir. Fakat bütün zamanlar için tek bir gerçek din olabilir. Tüm bu çeşitli inançların hiçbiri, din için yardımcı vasıtadan başka bir şey ihtiva edemez. Bu vasıta da tesadüfen oluşup zamana ve mekâna göre çeşitlilik gösterir." (Tolstoy, 1928-1958: 112). Yazar, aynı fikir ve kanaatini yazdığı günlük notlarında da ifade etmiştir. "Bütün dinlerin kökeni aynıdır. Başka türüsü de olamaz - insan her yerde birdir." (Tolstoy, 1928-1958: 15). Bu cümlelerle bütün dinlerin tek bir yaratıcı olduğunu kabul etmektedir.

Toplumsal Birlik Arayışı

Surat Kahvehanesi adlı eserin çevirisini yaptıktan sonra ve arkadaşı Çetkov'a yazdığı 23 Ocak 1887 tarihli mektupta "...farklı inançlara sahibiz ama aynı Tanrının hükmünde hayatımızı devam ettiriyoruz." cümlesini kullanarak aynı düşünceyi devam ettirdiğini görmekteyiz (Tolstoy, 1928-1958: 381). Farklı millet (Persli, Afrikalı, Hintli, Yahudi, İtalyan, Türk, Çinli) ve etnik gruplara ait insanlar kendi inançlarının daha iyi olduğunu ve ihtiyaçlarına cevap verdiğini savunmaktadırlar. Bu savunmalara Konfüçyüs'ün öğrencisinin hangi dinin daha iyi olduğu hususundaki iddialara Tolstoy şu cümleleriyle cevap vermektedir: "Her insan kendine ait veya hiç olmazsa anavatanına ait bir Yaratıcı olsun ister. Her halk, kainata sığmayan kocaman yaratıcıyı, kendi tapınağına sığdırmak istemektedir... Hiç böyle bir tapınak; bizzat Yaratıcının, insanları bir inançta ve bir dinde birleştirmek için inşa ettiği tapınakla karşılaştırılabilir mi?" (Tolstoy, 1928-1958: 53). Sadece çevirilerde değil (Surat Kahvehanesi), tamamlanmamış orijinal piyesinde de (Ve Işık Karanlıkta Parlıyor) aynı fikirleri ileri sürmektedir: "Nikolay İvanoviç, eğer dünyanın kaynağının yani Yaratıcının var olduğunu söylersem, herkes benimle aynı fikirde olur ve

Yaratıcının kabul edilmesi bizi birleştirir. Ancak, Brahman, Yahudi veya Kutsal Üçlü Tanrısının var olduğunu söylersem, bizleri ayırır." (Tolstoy, 1928-1958: 131).

Tolstoy, dini farklılıkları, tek inancın yokluğunu, pek çok çatışmanın, savaşın ve mağduriyetlerin sebeplerinden biri olarak görmektedir. Savaş ve Barış adlı romanın yazarı, 4 Mart 1855 tarihinde 27 yaşındayken günlük notlarında anlattığı eski hayalini kendince gerçekleştirmeye çalışmaktadır: "Yaratıcı ve din hakkındaki dünkü konuşma, bende muazzam bir fikir uyandırdı ve ben hayatımı, bu fikri gerçekleştirmeye adayabilecek güçte olduğumu hissetmekteyim. Bu fikir, insanlığın gelişimine uygun olan yeni bir dindir. Bu, İsa Mesih'in dininin temelidir, fakat inançtan ve esrarengizlikten (gizlilikten) arındırılmış, gelecek mutluluğa dair söz vermeyen (yani cennet vaat etmeyen ve cehennem korkusu olmayan), fakat yeryüzüne mutluluk verecek olan bir dindir." (Tolstoy, 1928-1958: 47). Belki de, Tolstoy'un "Bu Dünyadaki Mutluluk" hakkındaki son tezinden sonra, geri kalan notlar Tolstoy'un öğretisinin genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Yazarın merak dolu bakışı, dünyanın en büyük dinlerindeki ortak manevi ve akla uygun ilkeleri keşfetme peşindedir. Tolstoy, bilhassa şark medeniyeti içerisinde bulunan dinlere (Özellikle Budizm dinine) özel bir ilgi duymaktadır.

N. Berdyaev, "Tolstoy'un Dinî Bilincindeki Eski ve Yeni Devir" adlı meşhur makalesinde şu çelişkiye işaret etmektedir: "...millî köy ağası yüzlü, iliklerine kadar Rus biri... (Tolstoy) Rus halkına yabancı olan Anglo-Sakson dinini yaydı." (Berdyaev, 1994: 461-782). Aşağıda, Rus filozof, yazarın felsefi-dinî arayışlarındaki zıt eğilime de dikkat çekmektedir: "L. Tolstoy art arda dinin hukuki bahsini, yani Eski Ahit dinini araştırıyor. Nezaket dini olan Yeni Ahit dini ona yabancı, yani bilinmiyor. Zaten Tolstoy, Hıristiyan'dan ziyade bir Budist." (Berdyaev, 1994).

Tolstoy'un Düşüncesinde Doğu

Budizm ve Konfüçyanizm

Son dönemde, Tolstoy'un felsefi ve dinî arayışlarında ikilem yaşamasını Bakhtin de tespit etmektedir. Yazarın fikirlerindeki Doğu etkisinin sonunda güçlendiğini düşünmektedir. "Tolstoy'un dinî bakış açısında iki ilke arasındaki mücadeleyi hesaba katmak gerekir. Birinci ilke, kendi ideolojik içeriğine ve sınıfsal tabiatına göre Avrupa'ya, Protestan (Kalvenizm) mezhebine, ikincisi ise muhtelif Budist mezheplerine yakındır... Budistler, serserilikleriyle, her türlü mülkiyete ve dış faaliyete düşmanlıklarıyla bilinirler... Eğer birincisi Tolstoy'u Avrupa'daki güçlü köylü müteahhitle ve bilhassa Amerika'daki sömürgeci çiftçiyle yakınlaştırırsa, ikinci ilke de Çin ve Hindistan'la yakınlaştırır. Her iki ilke de Tolstoy'un dünya görüşünde savaşmaktadır. Ama ikincisi, Doğu ilkesi, yani evsiz olan galip geliyor..." (Bakhtin, 1986). Budizm dini pek çok yönüyle Tolstoy'un ilgisini çekmiş ve üzerinde fazlaca düşünmesine neden olmuştur. Yine Okuma Çemberi adlı yazıda Buda efsanesi bölümünde, Buda'nın, çabaları ve ısrarlı arayışlarından sonra, insanı acılardan, ihtiyarlardan ve ölümden kurtarması gereken hakikatleri keşfettiğinden bahsetmektedir. Üzüntülerden kurtulmak için korkulardan sıyrılmak gerektiğinin altını çizmektedir. Korkulardan sıyrılmamanın yolu ise yalnızca kalbi uyandırıp, düşünceleri temizleyip, bedbahtlık ve asabiyetten kurtulup, insanların dışındaki bütün canlılara karşı sevgi duymakla muhtemel olduğunu vurgulamaktadır (Tolstoy, 1928-1958: 99).

Şu eserler, Budist ideolojisi unsurlarını içerenlerden sayılabilir: Yılanın Kafası ile Kuyruğu, Miras Kirpi, Maymun ile Bezelye, Sağmal İnek, Yük, İki Tüccar, Kızılderili ile İngiliz, Ördek ve Ay, Tozlu Kurt, Üç Tekerlek ile Bir Simit, En İyi Armutlar, Balıkçıl, Balıklar ve İstakoz, Kör ile Süt.

Budizm'in temel kanunu şu şekilde rivayet edilmektedir: "...karşılıklı bağımlılık ya da sebep ve sonuç kanunudur. Bu basit kanun, fertlerin bütün yaşadıklarının, kendi güdülerine bağlı olan hareketleri sayesinde meydana geldiğini iddia etmektedir. Şöyle ki, dürtü, hem hareketin hem de yapılan elemin köküdür." (Dalay Lama, 2001: 129). Sebep, sonucu doğuruyor ve sırayla, sonraki sonucun da sebebi oluyor. Tolstoy'un Sahte Kupon eserinin konusu, tam da bu prensipten yararlanılarak ortaya konmaktadır: Ancak, bu zincir (sebep → sonuç – sonuç → sebep → sonuç → sebep) sonsuza kadar gitmektedir. Hatta şu ya da bu insanın ölümüyle de son bulmamaktadır. Karma hikâyesinin kendi oluşturduğu bir varyantının dipnotunda Tolstoy, bu fenomene dair kendi açıklamasını yapmaktadır: "Karma bir Budist inancıdır. Buna göre, her insanın sadece karakter yapısı değil, aynı zamanda bu hayattaki bütün kaderi, evvelki hayatındaki davranışlarının bir sonucudur. Ayrıca gelecek hayatımızdaki iyilik veya kötülükler de aynı şekilde, bu dünyada kötülükten kaçmak ve iyilik etmek için harcadığımız çabalara bağlı olacaktır." (Tolstoy, 1928-1958: 47). Budist metinlerinin yapısı etkileyici bir şekilde oluşturulmuştur ve geleneksel olarak fikir adamlarının dikkatini çekmektedir. Rus yazarlardan Tolstoy'un dışında, İ.A. Bumin'i de fazlasıyla cezbetmiştir (Lobanova, 1988: 69-90).

Yine başka bir şarkiyat öğretisi sayılan Konfüçyanizm de Tolstoy'da şiddetli bir ilgi uyandırmış ve "Çin Bilgeligi" başlıklı birkaç makalesini Konfüçyanizm üzerine yazmıştır. Tolstoy, Çin milli karakterinin en iyi vasıflarını

doğrudan inançlarından aldıklarını ifade etmektedir. Çinliler, Tolstoy'a göre yeryüzündeki sadece en eski ve en büyük halk olmakla birlikte, aynı zamanda yeryüzündeki en barışçıl millet olup savaşmayı sevmeyen köylü çiftçi geleneğini devam ettiren toplumsal yapıya aittirler. İyi savaştığını ve bu yönde kahramanlıklarıyla övünen insanları da suçlu ilan etmektedirler. Dünyada hiçbir halkın çalışma hususunda Çinlilerle yarışamayacağı kanaatini taşımaktadır. "Eğer 1 hektarla bir Rus, iki Alman geçiniyorsa Çinlilerden on kişi bu miktarla geçinir. Çinliler kötülük yapmıyor; hiç kimseyle savaşmıyor; fazla veriyor, az alıyorlar. Daha iyi oldukları ortada. Eğer daha iyilerse, dinlerinin ne olduğunu öğrenmek gerekir." (Tolstoy, 1928-1958: 532). Daha sonra Tolstoy, onların dinlerinin temellerini ve Konfüçyanizm'in ana savlarını açıklamaktadır. Yazar, ana düşüncenin hangi algoritma etrafında dönüp dolaştığını şu şekilde açıklamaktadır: "Eski zaman çarları, kendi halklarında, akıl ışığının kaynağını meydana çıkarmak ve yükseltmek isterlerdi. Hepimizin gökyüzünden aldığı kaynağı... Bu çarlar, her şeyden önce kendi çarlıklarını iyi yönetirlerdi. Çarlıklarını iyi yönetmeye çalışanlar, her şeyden önce kendi ailelerinde düzen tesis etmek isterlerdi. Ailelerinde düzen tesis etmek isteyenler, her şeyden önce kendilerini düzeltmeye, her şeyden önce doğruyu kendi kalplerine yerleştirmeye çalışırlardı. Doğruyu kalplerine yerleştirmeye çalışanlar, her şeyden önce emellerinin temiz olmasına çalışırlardı. Emellerinin temiz olmasını isteyenler, her şeyden önce iyilik ve kötülük hakkındaki hükümlerini mükemmelleştirmeye çalışırlardı. İyilik ve kötülük hakkındaki hükümleri mükemmelleştirmek, davranış sebeplerinin kaynağına ve derinlerine inmektir." (Tolstoy, 1928-1958: 534) ve "Çardan son köylüye kadar herkes bu tür bir kendini mükemmelleştirmeyle meşgul olmalıdır." (Tolstoy, 1928-1958: 534).

Tolstoy, "Çin Bilgeliği" yazılarına şöyle kısa bir açıklama getirmektedir: Tao düşüncesinin kurucusu Çinli Bilge Lao Tzu'nun yazdığı Yol ve Hakikat Kitapları etkilendiğini ve kendisini de cezbedtiğini de ifade etmiştir.

E.İ. Raçin, "Tolstoy'un Dünya Görüşünün Kaynakları ve Evrimi" adlı çalışmasında Konfüçyanizm'den çok, diğer bir Çinli Filozof Mo Di'nin evrensel sevgi hakkındaki öğretisi Tolstoy'un ilgisini çektiğini aktarmaktadır. Raçin, "Mo Di'nin görüşlerinin özü şundan ibarettir: İnsanların, kendi felaketlerinin sebeplerini, toplumdaki düşmanlık ve kaosu sebeplerini anlaması lazımdır. Mo Di, insanların birbirlerinden ayrı hareket etmesi ve bardağı taşıran egoistliklerinin bu kötü şeylere neden olduğunu gördü. Bunları aşmak için yapılacak esas iş, evrensel birliği arzulamaktır. Bu arzunun temelinde de sevgi duygusu yatar." (Raçin, 1997:190).

Tolstoy, Budizm, Konfüçyanizm, Mo Di ve Lao Tzu öğretilerindeki birlik, insan sevgisi, bütün canlılara olan sevgi, ahlaki açıdan mükemmelleşme ve sorumluluk sahibi olma gibi kavramlar yazarı cezbetmiştir.

Yazar, Hintlilerin eski dinî inançlarıyla da ilgilenmiştir: "Eğer Krişnalılar (Hinduizm'de bir tanrı) olmasaydı, Tanrı hakkında bilgimiz olmazdı. Manevi hayata dair Hıristiyanlık bilgilerimiz, eskiçağdan, Yahudilerden; Yahudilerin bilgileri Süryanilerden; Süryanilerinki de Hintlilerden geliyor. Bu bilgilerin değeri ise geriye gittikçe artıyor. Ne kadar yeni, o kadar aşağı; ne kadar eski, o kadar yüce." (Makovitskiy, 1979).

Yazar, dünya dinlerinin en genci yani en sonuncusu olan Müslümanlığa 'da aynı şekilde büyük bir saygıyla yaklaşmaktadır. Çünkü İslam dininin Hristiyanlığın prensiplerine de sahip olduğunu ve en son gelmesinden dolayı daha önce gelen Musevilik ve Hıristiyanlıktan daha düzenli olduğunu düşünmektedir. İslam'ın da bütün dinler gibi büyük ve ebediyete yönelik hakikatler içerdiğini ancak yine bütün dinler gibi bu dine de batıl inançlar ve tahriflerin karıştığını tahmin etmektedir. Tolstoy'un Hacı Murat adlı romanı üzerinde çalıştığı dönemde kendisiyle görüşen Şulgin bize şunları aktarmaktadır: "İslam'ın Lev Nikolayeviç'e ahlaki ve dinî arayışlarında pek bir şey katacağını zannetmediğimi, zira İslam'ın tam bağımsız bir din olmadığını, hatta daha doğrusu, Musevilik ile Hristiyanlık özellikleri taşıyan bir mezhep olduğunu dile getirdiğimde, koca ihtiyar öfkeyle sözümü kesti ve şöyle dedi:

-Bu doğru değil! İslam, Protestanlığın ilk tezahürüdür. Bu tezahür, Luther'den 900 sene önce, Hıristiyanlık dininde azizler kültürünün güçlendiği ve Hristiyanlığın ilk halinden sapmaya başladığı ana denk düşer..." (Şulgin, 1911: 70).

Tolstoy ve İslam Akımları (Babilik ve Bahaizm)

Tolstoy, Türkler ve Araplar hakkında malumat sahibi olması gençlik yıllarına dayanmaktadır. O dönemin güzide yüksek eğitim kurumu olan Kazan Üniversitesine girmek için Türkçe ve Arapça özel dersler aldığını bilmekteyiz. 1844 yılında yapılan sınavda 5 üzerinde 5 aldığı kayıtlarda mevcuttur. Türkler, Araplar ve İslam dini konusundaki ilgisinin ve izlenimlerinin daha erken yaşlarda başladığını ve ilerleyen yıllarda da devam ettiğini tarihi kaynaklar yazmaktadır (Şifman, 2021: 220).

İslam akımlarından Babilik ve Bahailik'in yazarın dünya görüşünde etkili olduğu görülmektedir. Babilik 19. yüzyıl ortalarında Şii İslam temelinde İran'da ortaya çıkmıştır. 1853 yılından itibaren yeni lider Bahau'llah'ın isminden dolayı, bu hareket Bahaizm adı verilmiştir. 1898 yılında bu dinle tanışan Lev Tolstoy hayatının geriye kalan kısmında ilgilenmeye başlamış olup sadece sempati duymamış şanlı istikbâline dair kehanette de bulunmuştur: "İnsanların kardeşliği ve eşitliği ve Tanrı'ya hizmet için bedensel hayatın feda edilmesini öğrettiği derecede,

Babiliği cân-ı gönülden tasvip ediyorum." (Tolstoy, 1928-1958: 207). Tolstoy'u etkilemenin ötesinde cezbeden Bahaizmin ana öğretisi olan bütün insanların bir ailede uyumlu bir toplum inşa etmede birleşmesi fikridir. Öğreti, Tolstoy için dinamik güç olmuştur. Çünkü ortaya konan ideoloji insanlığı bir din etrafında toplama talebine cevap vermektedir. Tolstoy'da bunu istemektedir (Moiseyeva, 1996: 63).

Tolstoy'a göre gerçek hayat dinlerin ortaya koyduğu ulvi prensiplerden uzak devam etmekteydi. Yazar, 13 ve 26 Şubat 1906 tarihinde Reşit Safret Bey'e şu şekilde bir mektup yazmıştır: "Türk, Rus, Fransız, Japon, kendi hükümetlerine itaat etmeden önce Tanrı'ya itaat edecekler; hepsinin vazifesi aynıdır ve tek bir kanundan ibarettir. Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan, yakınındakine de öyle davranmak gerekir. Hem de ırk, din, sınıf ve milliyet farkı gözetmeksizin davranmalısın." (Tolstoy, 1928-1958: 98). Tolstoy'un serzenişi Türk de, Rus da, Fransız da, Japon da ve diğer etnik kimliğe sahip olanlarda Tanrıya itaatten önce kendi hükümetlerine ve devletlerine itaat ettikleri şeklinde devam etmiştir.

Yazar, Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya katılması hakkında yazdığı yazısında bütün insanların yaratıcı karşısında eşit olduğunu yineleyerek mühim olanın ait olduğu milliyeti değil, insan olmasını vurgulamıştır. Tolstoy bu fikrini sadece felsefi, dinî, siyasî ve iktisadi eserlerinde değil, özel hayatında da yaygın olarak tekrarlamıştır. Bu düşünce, miras kalan mektuplarına da yansımıştır. F.B. Gets'e yazdığı 30 Haziran 1890 tarihli mektupta şöyle demektedir: "...benim için bütün insanların eşitliği bilinen bir gerçektir..." (Tolstoy, 1928-1958: 117); Bu mektuptan tam 5 sene sonra (10.09.1895) M.E. Zdzehovskiy'e şöyle yazarak devam etmektedir: "...biz Rus, Polonyalı, Alman olmaktan önce insanız. Biz bir öğretmenin öğrencileriyiz. Bir babanın oğullarıyız. Hepimiz kardeşiz" (Tolstoy, 1928-1958: 170).

Tolstoy, "...Rus değil de Hristiyan yönlü bir Rus gazetesi" (Tolstoy, 1928-1958: 218), yayımlamayı kafasına koymuş olan M.M. Lisitsın'a yazdığı mektuplardan birinde, N.S. Leskov'un yardımına başvurmasını şu cümlelerle tavsiye etmektedir: "... çünkü "... onun görüşleri benimkilerle aynıdır ve o da Rusları ya da Almanları değil, insanları sever." (Tolstoy, 1928-1958: 229).

Tolstoy, kalbinin merhamet sınırlarını genişleterek bütün canlıları da dâhil etmekte ve kardeşler sınıfına katmaktadır: "Maymunların ve köpeklerin, atların ve kuşların bizim kardeşlerimiz olmadığı söylenemez." (Tolstoy, 1928-1958: 8). Bu yüzden Tolstoy düşman halkların insanlarını da sevmenin gayet doğal olduğunu söylemektedir (Tolstoy, 1928-1958: 365). Araştırmacılar, Tolstoy'un tuttuğu günlük defterlerinden birinde 28 Şubat 1890 tarihli ilginç bir yazıya rast gelmişlerdir. "Rüyamda Papazla konuşuyordum. Sarhoşluk, hoşgörü ve şimdi unuttuğum bir şey hakkında daha sohbet ediyordum. Ona hoşgörüye dair şunu söylemiştim. Ne Yahudi'yi, ne de Tatar'ı hor görmeli, herkesi sevmeliyiz." (Tolstoy, 1928-1958: 23).

Yazarın Okuma Çemberi adlı yazılarında aktardığı aşağıdaki tasavvufi cümlesi çok manidardır: "Eğer Müslüman inancına sahipsen git ve Hristiyanlarla birlikte yaşa. Eğer Hristiyan inancına sahipsen Yahudilerle birlikte yaşa. Eğer Katolik inancına sahipsen Ortodokslarla birlikte yaşa. Dinin ne olursa olsun diğer inançlara mensup insanlarla görüş. Eğer konuşmaları seni öfkelenendirmiyorsa ve onlarla rahatça görüşebiliyorsan barışı elde etmişsin demektir." (Tolstoy, 1928-1958: 424). Genel olarak, fazla abartmadan birlik çağrısının ve birlik güdüsünün Tolstoy'un hayatında ve eserlerinde belki de en önemli şey olduğunu söyleyebiliriz.

Birlik ve beraberlik içerisinde yaşamının doğal süreç içerisinde ilerlediğini ve tersine çevrilemeyeceğini, insanların iradesi dışında gerçekleştiğini, ayrıca tüm insanlık tarihinin tek, hatta zor, ama bütün insanların birliğinin devamlı bir süreci olduğunu, Tolstoy için şüphe götürmez bir gerçektir. Üstelik, "Tüm ilahî kaynaklardaki tek bir şurdan doğan, bütün insanlıkla birlik şuru, insanlara hem iç ve şahsî hem de dış ve toplumsal nimetin en ulvisini verir." (Tolstoy, 1928-1958: 391).

Halkların bir olma, birlikte olma ve bir ailede birleşme fikrini "İtalyanlar" adlı yazısında devam ettirmekle kalmayıp Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya katılması hakkında ki yazısıyla da iddiasını hayatın esas gayesinin insanların manevi birlik içinde olması temennisiyle devam ettirmiştir. Tolstoy, "...insanların, siyasi partilerden bağımsız olan her birlik yöntemini ve bilhassa da farklı milliyet ve devletlerden insanların şuurlu manevi birliğini..." yürekte tasvip ettiğini pek çok kez itiraf etmiştir (Tolstoy, 1928-1958: 402). Genel olarak yabancı dil öğrenmeye pozitif bakmakla birlikte Esperanto dili tasvip etmektedir. Onun ifadesiyle: "...dil bilmek, azami sayıda insanla görüşme ve birlik olma imkânı verir." (Tolstoy, 1928-1958: 102). Geçmişteki birlik ve beraberlik düşüncesini yanlış anlama ve anlaşılma tehlikesine karşı yeni eklemeler getirmiştir. İlk başta her türlü birlik ve beraberliği desteklerken bunun rakip gruplar doğuracağını, ortaya menfaat ve çıkar çatışmasının çıkacağı endişesiyle 1910 yılındaki Sofya Slav Kongresi için aşağıdaki cümleleri kaleme almıştır: "Evet, insan hayatının manası da, amacı da, nimetleri de birlik olmaktır. Fakat amaç ve nimetler, ancak tüm insanlığın ortak değerleri etrafında (insanlığın menfaatleri için) birlik olduğu zaman elde edilir. Yoksa sınırlı özel amaçlar uğrunda küçük ya da büyük insan gruplarının birlik olmasıyla değil." (Tolstoy, 1928-1958: 176).

Yazar, kendi pozisyonunu düzeltti ve her türlü birliği de kabul etmemiştir. Çünkü herhangi bir kesimin, şahısların veya ülke grubunun birliği başka birilerine karşı oluşturulmuş birlik olarak anlaşılmaktadır. Bu birlik veya birliktelik menfaatleri ve çıkarları içerir. Tolstoy'un, "Sofya'daki Slav Kongresi" 'ne (1910) hitabında şu satırlara yer vermektedir: "Evet, insan hayatının manası da, amacı da, nimetleri de birliktedir; fakat amaç ve nimetler, ancak tüm insanlığın ortak temeli uğrunda tüm insanlık birlik olduğu zaman elde edilir; aksi takdirde, sınırlı özel amaçlar uğrunda küçük ya da büyük insan gruplarının birlik olmasıyla değil." (Tolstoy, 1928-1958: 176).

Bu yüzden, Tolstoy'un Okuma Çemberi içindeki şu çağrısı sıradan ve tesadüf değildir: "Sözlerinle, insanlarda birbirlerine karşı kötü duygular uyandırıp birliklerini bozan kişi olmaktan kork." (Tolstoy, 1928-1958: 19). Yazar, hayatın mana ve vazifesini kavrayabilen ve bütün halkların fertleriyle eşit ve kardeş olduğunu hissedebilen insanın ancak saygın insan sayılabileceğinin altını kalın puntolarla çizmektedir. Tolstoy'a göre, kendisini evrensel bir devletin vatandaşı sayan Sokrat'ın insanlar için örnek olabileceğini yazmaktadır. Harrison'a ait olan çok beğendiği şu cümleyi defalarca alıntılamıştır: "Vatanımız dünya, vatandaşlarımız tüm insanlık." (Tolstoy, 1928-1958: 96).

BULGULAR

Tolstoy, yazılarında saf ve temiz insanların dini inançlarına vurgu yapmaktadır. Tabanın yani saf ve sıradan insanların sahip olduğu iç temizliğini yukarı doğru çıkıldığında yönetici kesimde görememektedir. Esas unsurun taban olmasına rağmen dini otoritelerin saf ve köylü halkı kendi menfaat ve heveslerine göre yönetmek istediklerini eleştirmektedir.

Büyük dinler arasındaki teferruatteki farklılıklar bir kenara bırakılırsa ana hedeflerinin bir olduğunun altı çizilmektedir. Yazar, ana hedefin bir olmasının insanlık için bir şans olacağını ve bunu fırsata çevirebileceğini ifade etmektedir. İnsanların gayesinin bir olması sadece iç huzuru değil toplumsal huzuru da sağlayabilir. Savaşlar ortadan kalkabilir. Gelecek endişesi olmaz. Taban ile tavan arasındaki farklılıklar daha aza indirgenebilir veya tamamen ortadan kalkabilir.

Kilise yönetiminin veya dini otoritelerin kendi varlıklarını sıradan halka borç bilmeye davet etmektedir. Tolstoy, bu cesaretini tabanın saf ve berrak inançlarından almaktadır. Yazar, iyi niyet ve art niyetsiz olmayı toplumsal piramidin üst kısımlarında da görmek istemektedir.

SONUÇ

Yazarın, felsefi ve dini arayışlarını sürdürdüğü yazılarında Hıristiyanlıkla başlaması tesadüfi değildir. Hıristiyanlık dini ve müntesipleri üzerinden bazı tespitler de bulunarak ilerlemiştir. Rus köylüsünün saf ve temiz inancına vurgu yapmıştır. Kilise yönetiminin tabandaki halktan kopuk olduğunu her fırsatta vurgulamıştır.

Yazar, insanlığın huzuru için kendisini sorumlu tutarak yazılarını kaleme almıştır. Felsefi, dini, bilgi ve becerilerini kullanarak beyin fırtınası yapmıştır. İlk önce insanlığın içinde bulunduğu temel problemleri tespit etmeye çalışmış ve ardından da kendi reçetesini sunmuştur.

Bütün büyük dinleri inceleyen yazar hepsinin de ortak yanlarının hemen hemen aynı olduğunun altını çizmiştir. Bütün dinlerin tek bir yaratıcı tarafından ortaya konduğunu ve bu yaratıcının bütün insanlardan ortak bir şey istediğini belirtmiştir.

Bütün dinlerin ortak yönü olan bir inançta (tevhit inancında) birleşebileceğini ve bunun zor olmayacağını vurgulamıştır. Dinlerdeki küçük çaplı farklılıklara takılmamak gerektiğini, gerçek yaşamın bütün dinlerin ortak yanını öne çıkararak hayatın daha anlamlı olabileceğini, dini otoritelerden korkmadan ifade etmektedir. Bu nedenle, Tolstoy'un Okuma Çemberindeki çağrısı tesadüfi olarak yazılmış bir yazı değildir. Tolstoy, insanların birliğini ihlal etmekten, kırıcı sözlerle içlerinde birbirlerine karşı kötü duygular uyandırmaktan kaçınılması gerektiğini tavsiye etmektedir. Bu anlamda Tolstoy'a göre kendisini bir dünya devletinin vatandaşı olarak gören Sokrates model olmuştur. Beğendiği şu sözü defalarca alıntılamıştır. "Anavatanımız dünya, yurttaşlarımız tüm insanlık." Yazar, insanlığın selameti için kardeşliği öne çıkarmıştır. Hatta Tolstoy daha da ileri giderek bütün canlılara olan derin sevgisi nedeniyle onları da (hayvanları da) kardeş sınıfına yükseltmiştir.

KAYNAKÇA

Bakhtin, M. (1986). A foreword (The dramatic works of L. Tolstoy). Moscow: Literary critique.

Berdyayev, N.A. (1994). Vethiy i Noviy Zavet v Religioznom Soznanii L. Tolstogo. Filosofiya, Tvorçestva, Kul'turi i iskusstva, (2), 461-782.

Dalay Lama (2006). Etika v Novom Tısyaçeletii. Moskva: Sofiya.

- Lobanova, T.K. (1988). Orientalnaya Proza İ. Bunina i Duhovno-Estetiçeskoye Naslediye Narodov Vostoka. Russkaya Literatura i Vostok, (ss.69-91). Tařkent: Fan.
- Makovitskiy, D.P. (1979). U Tolstogo. Yasnopolyanskiye Zapiski. Leningrad: Literaturnoye Nasledstvo.
- Moiseyeva, N.A. (1996). Tolstovskaya İdeya Novoy Mirovoy Religii i Bahaizm Tolstoy i Religiya. Moskva: RUDN.
- Raçın, Y.İ. (1997). İstoki i Evolyutsiya Mirovozzreniya L. Tolstogo. Doktorskaya Dissertatsiya, Moskovskiy Gosudarctvenniy İnstitut Elektroniki i Matematiki (Tehniçeskiy Universitet). Moskva.
- Tolstoy, L.N. (1928-1958). Polnoye 90-tomnoye Sobraniye Soçineniy. Moskva: Hudojestvennaya literatura.
- şifman, A.İ. (2021). Lev Nikolayeviç Tolstoy ve TŸrkiye: TŸrk Edebiyatına Etkisi. Çev. ŸstŸnyer, İ. Karadeniz Araştırmaları, XVIII/69: 219-235.
- şulgin, S.N. (1911). İz Vospominaniy o gr. L.N. Tolstom. Russkaya Mısl, 2, 65-73.
- Unal, K. (2020). Islam and Mountain Traditions in Determining the Character of the Protagonist in Lev Tolstoy's Novella "Hadji Murat". Journal of Global Social Sciences, 1(3),143-159.